

І. І. АРТЕМЕНКО

Підсумки і перспективи розвитку археологічної науки на Україні

Загальним схваленням зустріли радянські комуністи, весь радянський народ історичні рішення XXVI з'їзду КПРС. З'їзд заслухав і обговорив доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва «Звіт ЦК КПРС XXVI з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики». У доповіді накреслені шляхи дальшого всебічного прогресу суспільства розвинутого соціалізму, дано фундаментальний аналіз основних проблем і процесів сучасного світового розвитку.

З'їзд переконливо показав всесвітньо-історичне значення комуністичного будівництва в СРСР, того вкладу, який вносить партія Леніна, весь радянський народ в світовий революційний процес.

Успіх комуністичного будівництва, створення матеріально-технічної бази комунізму і на цій основі перетворення на комуністичних основах всієї системи суспільних відносин, формування нової людини забезпечить від рівня розвитку науки і техніки.

За роки X п'ятирічки радянська наука досягла нових рубежів, її досягнення впроваджено у різні галузі економіки. Сьогодні наука в нашій країні пронизує всі сторони життя.

Новими успіхами в розвитку радянської археологічної науки завершили X п'ятирічку археологи України. Основними напрямками археологічних досліджень у цей період було вивчення стародавньої історії Української РСР, закономірностей розвитку людського суспільства за первіснообщинної, рабовласницької і феодальної суспільно-економічних формацій, розробка теоретичних проблем археології, критика буржуазно-націоналістичних теорій, охоронні дослідження в зонах новобудов республіки.

Археологічні дослідження в республіці в роки X п'ятирічки ознаменувались важливими відкриттями, теоретичними розробками, дали цінний науковий матеріал для висвітлення історії і культури населення території України, починаючи з епохи палеоліту до раннього середньовіччя.

У вивченні кам'яного віку основну увагу було приділено розробці питань періодизації пам'яток епохи палеоліту, мезоліту і неоліту, вивченню матеріальної і духовної культури окремих груп стародавнього населення. Дослідження багат шарової палеолітичної стоянки ашель-мустьєрського часу поблизу с. Корольове Закарпатської області (В. М. Гладилін) дали змогу значно удавнити час появи палеолітичної людини на території України. В Криму знайдені і частково досліджені (Ю. Г. Колосов) нові стоянки мустьєрського часу. Серед них привертають увагу багат шарові стоянки Заскальне V і VI поблизу м. Белогорська, які дають можливість розробити хронологічну шкалу для мустьєрських пам'яток Криму. Особливу увагу привертають залишки декількох неандертальців. У 1978 р. на цих стоянках було проведено міжнародний радянсько-французький симпозіум з проблеми «Динаміка розвитку географічного середовища і суспільства». При дослідженні

стоянок Кормань та Молодове на Дністрі (О. П. Черниш) було виявлено і досліджено залишки жител муст'єрського часу, побудованих з кісток мамонта та інших великих тварин, що доводить існування штучних житлових будов у розглядуваній період.

Багато зроблено і у вивченні пізнього палеоліту. В Подністров'ї (О. П. Черниш), Закарпатській (В. М. Гладилін), Одеській (В. Н. Станко) та інших областях досліджено нові пізньопалеолітичні пам'ятки. Особливий інтерес становить нова трактовка (С. М. Бібіков) відомих знахідок на поселеннях в Мізині і Межирічах кісток мамонта, прикрашених геометричним орнаментом, виконаним червоною фарбою. На основі детального аналізу цих кісток із застосуванням спеціальної експертизи доведено, що вони використовувалися як музичні ударні інструменти. Це перша в світі колекція стародавніх музичних ударних інструментів.

Значних успіхів досягнуто археологами України у вивченні мезолітичної епохи. Насамперед, слід відзначити дослідження в Подністров'ї (О. П. Черниш), в Подністров'ї і на Волні (Д. Я. Телегін, Л. Л. Залізник), у Північному Причорномор'ї (В. Н. Станко), в Криму (Д. Я. Телегін). Проведено велику роботу по встановленню абсолютного віку мезолітичних культур на Україні і їх періодизації.

Результати досліджень кам'яного віку опубліковано в збірниках «Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя» (відповідальний редактор В. Н. Станко), «Исследование палеолита в Крыму» (відповідальний редактор Ю. Г. Колосов), «Орудия каменного века» (відповідальний редактор Д. Я. Телегін), «Первобытная археология — поиски и находки» (відповідальний редактор І. І. Артеменко), у монографії В. І. Непріної «Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине» і численних статтях. Підготовлені до друку монографії Д. Я. Телегіна «Мезолітичні пам'ятки України», В. М. Даниленка «Кам'яна Могила», В. Н. Станка «Мирное. Проблема мезоліта степей Северного Причерноморья», Л. Л. Залізняка «Мезоліт Северо-Восточного Полесья». Вийшла в світ монографія С. М. Бібікова «Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта».

Дослідження багатьох пам'яток ранньоземлеробської трипільської культури епохи енеоліту в Подністров'ї (В. Г. Збеневич, Т. Г. Мовша, М. М. Шмаглій) дозволяє простежити історію трипільських племен на різних етапах їх розвитку, підійти до вирішення питання про походження цієї культури (В. Г. Збеневич). Вивчення великих трипільських поселень у межиріччі Південного Бугу і Дніпра (М. М. Шмаглій, О. В. Цвек) дає можливість по-новому оцінити рівень розвитку цих племен. Результати досліджень опубліковані в монографії В. Г. Збеневича «Раннетрипольское поселение Бернашовка» і В. О. Круца «Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья», збірнику «Первобытная археология — поиски и находки» (відповідальний редактор І. І. Артеменко).

Нове висвітлення отримали культури бронзового віку лісостепової зони УРСР, які мають величезне значення для вивчення проблеми етногенезу східних слов'ян і балтів. Простежено історію племен бронзового віку, дано характеристику основних форм господарства і ідеології цих племен. Підготовлено до друку узагальнюючу монографію, присвячену історії племен Середнього і Верхнього Подніпров'я наприкінці енеоліту і в епоху бронзи (І. І. Артеменко), вийшла в світ монографія С. С. Березанської «Северная Украина в эпоху бронзы».

Розкопки курганів з похованнями бронзового віку в степовій зоні України (В. В. Отрощенко, О. Г. Шапошникова, А. І. Кубишев, І. О. Післарій, С. Н. Братченко, Г. Л. Євдокимов та ін.) дали змогу уточнити територію, відносно і абсолютну хронологію основних степових культур, визначити рівень розвитку господарства племен бронзового віку,

з'ясувати взаємовідносини їх з сусідніми племенами і їх роль у стародавній історії Східної Європи. Оpubліковані монографії С. Н. Братченка «Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы», А. Л. Нечитайло «Верхнее Прикубанье в бронзовом веке», збірник «Энеолит и бронзовый век Украины», монографія І. М. Шарафутдінової «Степове Подніпров'я в епоху пізньої бронзи».

У вивченні скіфської епохи основну увагу було зосереджено на розробці проблеми етногенезу скіфів, історії і культури Скіфії. В результаті досліджень висунуто концепцію (О. І. Тереножкін, В. А. Іллінська), згідно з якою скіфи у Північному Причорномор'ї є прийдшим з глибини Азії народом, який приніс з собою нову, раніш не відому на цій території культуру. Автохтонними тут були кіммерійці — нащадки місцевого населення пізнього бронзового віку, носії зрубної культури. Виділенню комплексів пам'яток найпізніших кіммерійців пер-



Рис. 1. Глиняна маска з черепа. II тисячоліття до н. е. (анфас, збоку). Розкопки курганів в Херсонській області (А. І. Кубишев).

хідного періоду від бронзового віку до початку залізного присвячена монографія О. І. Тереножкіна «Киммерийцы». Підготовлена до друку фундаментальна праця «Скифия» (О. І. Тереножкін, В. А. Іллінська), де проведено аналіз пам'яток матеріальної культури скіфів на території України і суміжних областей, зроблено спробу пов'язати ці пам'ятки з історичними скіфами і прослідкувати їх зв'язки. Цінні знахідки в багатих скіфських курганах, досліджених в Запорізькій (М. М. Чередниченко, В. В. Отрощенко), Херсонській (А. І. Кубишев, Ю. В. Болтрик), Миколаївській (О. Г. Шапошникова) областях, розширили наші знання про культуру степових кочівників I тисячоліття до н. е. Вийшла в світ праця Б. М. Мозолєвського «Товста Могила», яка є першою монографічною публікацією важливої пам'ятки скіфської культури — царського кургану IV ст. до н. е. Товста Могила поблизу м. Орджонікідзе Дніпропетровської області. У збірниках «Скифы и сарматы», «Скифия и Кавказ» (відповідальний редактор О. І. Тереножкін) висвітлено нові джерела з археології найпізнішого кіммерійського і скіфського періодів. Важливе місце займають дослідження пізньоскіфських пам'яток і питання взаємовідносин пізніх скіфів з античними, особливо пізньоелліністичними містами. Вийшла у світ монографія Т. М. Висотської «Неаполь — столиця государства поздних скифов».

Продовжувалися інтенсивні дослідження грецьких колоній у Північному Причорномор'ї. Розкопки Ольвії та її сільської округи, Херсонеса, Тіри, Кіркінітіді, сільських територій Боспора, вивчення грецьких імпортив дозволили поставити і вирішити важливі проблеми госпо-

дарського життя, торгівлі, внутрішньої структури, культури і мистецтва античних міст-держав Північного Причорномор'я. Значна увага приділялася дослідженню впливу грецької колонізації на «варварську» периферію і «варваризації» античних держав Причорномор'я. Вирішен-

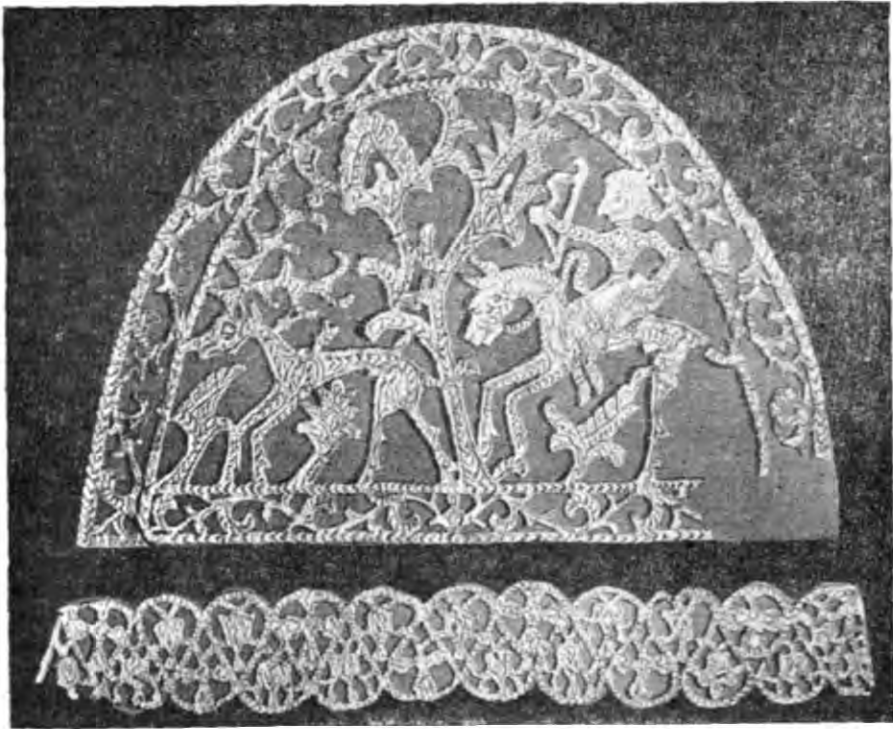


Рис. 2. Золота ажурна пластина IV ст. до н. е. Розкопки поблизу с. Гюнівка Запорізької області (В. В. Отрощенко).

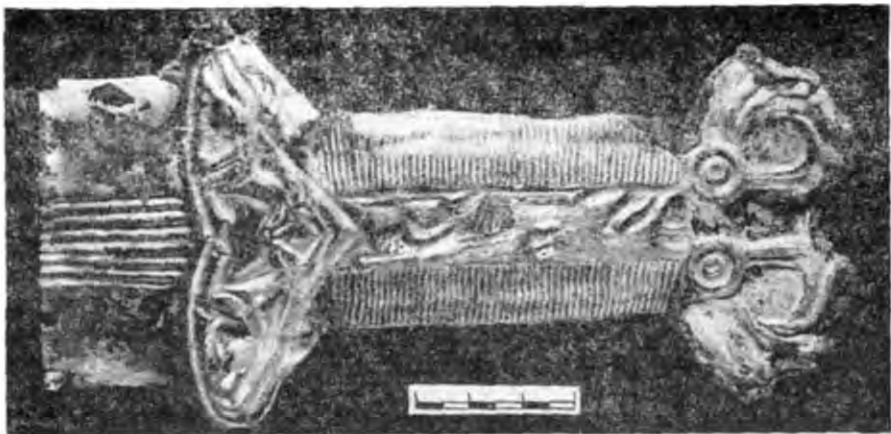


Рис. 3. Золота обкладинка руків'я меча IV ст. до н. е. Розкопки неподалік с. Велика Білозерка Запорізької області (В. В. Отрощенко).

ня питань, пов'язаних з цими процесами, є важливим вкладом у конкретизацію складної методологічної проблеми взаємодії суспільств, які належать до різних суспільно-економічних формацій. У Х п'ятиріччі вийшли в світ монографії А. В. Буракова «Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры», В. О. Анохіна «Монетное дело Херсо-

неса» (перевидана в Англії), М. В. Скржинської «Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего», Г. С. Русяевой «Земледельческие культы в Ольвии догетского времени», збірники «Исследования по античной археологии Северного Причерноморья» (відповідальний редактор В. О. Анохін), «Скульптура Херсонеса», «Граффити античного Херсонеса» (відповідальний редактор Е. І. Соломоник), «Исследования по античной археологии юго-запада Украинской ССР» (відповідальний редактор П. О. Каришковський).



Рис. 4. Золота обкладинка піхов меча. IV ст. до н. е. Розкопки поблизу с. Велика Білозерка Запорізької області (В. В. Отрошенко).



Рис. 5. Золотий налобник кінської вузди. Кінець V — початок IV ст. до н. е. Розкопки кургану поблизу м. Бердяньска Запорізької області (Н. Н. Чередниченко).

Центральне місце в археологічних дослідженнях займають проблеми походження і ранньої історії слов'ян, історії і культури Київської Русі. В галузі слов'янської археології в Х п'ятиріччі продовжувались дослідження слов'янських пам'яток I тисячоліття н. е. в Подністров'ї (В. Д. Баран, О. М. Приходнюк, І. І. Винокур, Л. В. Вакуленко, С. П. Пачкова та ін.), Подніпров'ї (Є. В. Максимов, А. Т. Сміленко та ін.), Південному Побужжі (П. І. Хавлюк, Б. В. Магомедов), на Пруті (І. П. Русанова, Б. О. Тимошук), в Закарпатській області (С. І. Пеняк), в межиріччі Дністра та Дунаю (А. Т. Сміленко) та в інших районах України. На Середньому Подністров'ї вперше виявлено слов'янські пам'ятки V ст. н. е., повністю досліджені великі поселення слов'ян VI—IX ст. (В. Д. Баран). Одержані нові джерела дають змогу простежити етнокультурні процеси, які відбувалися у Східній Європі, виділити слов'янські старожитності серед археологічних культур I тисячоліття н. е., визначити територію розселення східнослов'янських племен, охарактеризувати їх матеріальну культуру. Особливо велике значення мають дослідження східнослов'янських пам'яток середини і другої половини I тисячоліття н. е., тієї основи, на якій формувалася східнослов'янська держава — Київська Русь — колиска трьох братніх східнослов'янських народів: російського, українського і білоруського.

У галузі давньоруської археології, вивчення історії і культури Київської Русі, розкопки давньоруських міст — Львова, Галича, Володимира-Волинського, Новгород-Сіверського, Путивля, Пересопиці, Юр'єва (м. Біла Церква) та інших дали нові матеріали для їх датування, вивчення соціально-економічної структури міст, торгівлі, ремесла, культури. Дослідження городищ і могильників давньоруського часу в Київській, Чернігівській, Черкаській, Ровенській, Волинській, Львівській та інших областях має велике значення для вивчення феодальних володінь і сільських поселень, рівня розвитку сільського господарства, побуту давньоруського населення. Вперше складено археологічну карту



Рис. 6. Меч залізний з золотою обкладкою руків'я. Кінець V — початок IV ст. до н. е. Розкопки кургану поблизу м. Бердянська Запорізької області (М. М. Чередниченко).

давньоруських городищ і поселень Середнього Подніпров'я (М. П. Кучера). Значну увагу приділено дослідженню економічних передумов виникнення Давньоруської держави, формуванню давньоруської народності, питанням виникнення і розвитку давньоруських міст, економіки, соціального складу і культури Київської Русі.

Результати досліджень з проблем етногенезу і ранньої історії слов'ян, історії і культури Київської Русі опубліковано у монографіях В. Д. Барана «Черняхівська культура», Л. В. Вакуленко «Пам'ятки



Рис. 7. Оксисбах. Кінець V — початок IV ст. до н. е. Розкопки кургану поблизу м. Бердянська Запорізької області (М. М. Чередниченко).

Підгір'я Українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е.», О. М. Приходнюка «Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI—IX ст.», С. І. Пеняка «Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI—XIII ст.», Д. І. Бліфельда «Давньоруські пам'ятки Шестовиці», С. О. Беляєвої «Південноруські землі другої половини XIII—XIV ст.», а також у збірниках «Дослідження з слов'яно-руської археології» (відповідальний редактор В. Й. Довженок), «Проблеми етногенеза славян» (відповідальний редактор В. Д. Баран).

Археологічні дослідження в Києві збагатили науку новими знахідками і відкриттями, завдяки яким можна вирішити складні питання давньої історії Києва, зокрема проблему походження і ролі його в складенні і історії Київської Русі. У X п'ятиріччі значно розширилися масштаби археологічних розкопок. Вони проводилися у центральних районах стародавнього міста, на території його торгово-ремісничих посадів, а також навколишніх районів. Київською археологічною експедицією Інституту (П. П. Толочко) досліджено багато об'єктів, які характеризують процес виникнення й росту міста, розвитку ремесла, торгівлі, архітектури, культури і побуту давнього населення.

Одним з найважливіших результатів археологічних досліджень у Києві є визначення часу його виникнення. У результаті аналізу писемних джерел (Б. О. Рибаків) і археологічних матеріалів (П. П. Толочко) час виникнення Києва визначено кінцем V — початком VI ст., тобто 1500 років тому. На основі наукової записки «Про час виникнення Києва», підготовленої Інститутами археології АН СРСР і АН УРСР, прийнято рішення про святкування 1500-річного ювілею Києва в 1982 р.

Велике наукове значення має вирішення питання про масову забудову Києва. Тривалий час у науці проходила гостра дискусія. Одні дослідники вважали, що майже до XII—XIII ст. кияни жили у напівземлянках, інші — що у наземних зрубних будинках. Думка про неподібність жител давнього Києва до жител інших міст Русі (Новгорода, Смоленська, Мінська та ін.), яку висловив ряд археологів, була використана українськими буржуазними націоналістами з метою «доказу» їхніх вигадок про принципові відмінності в матеріальній культурі росіян, українців і білорусів.

Археологічними дослідженнями на Подолі, а в останні роки і у Верхньому місті було відкрито наземні зрубні житлові і господарські будівлі, які практично не відрізнялись від новгородських, смоленських, мінських та ін. Ці дослідження підвели підсумок тривалої дискусії про характер масової забудови давнього Києва, довели єдність його історико-архітектурного розвитку з містами інших давньоруських земель, відкинули вигадки українських буржуазних націоналістів.

Дослідження останнього часу внесли суттєві корективи в наші знання про економіку і торгові зв'язки Києва, про монументальне будівництво в місті в період феодальної роздробленості.

Результати нових досліджень у Києві опубліковані в збірниках «Археологічні дослідження стародавнього Києва», «Археологія Києва» (відповідальний редактор П. П. Толочко). У зв'язку з підготовкою до 1500-річного ювілею Києва видано монографії П. П. Толочка «Київ и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII—XIII веков», Я. Є. Боровського «Походження Києва. Історіографічний нарис», С. Р. Кілієвич «Детинець Києва IX—XIII вв.», колективну монографію «Новое в археологии Киева», в якій підводяться підсумки археологічних досліджень Києва за останні 20 років. Новим важливим напрямком у вивченні давньої історії і культури Києва є дослідження С. О. Висоцьким написів і малюнків на стінах давньоруських монументальних споруд, зокрема Софії Київської. За змістом історичної інформації ці написи у ряді випадків доповнюють літопис. Результати досліджень опубліковано у монографії С. О. Висоцького «Средневековые надписи Софии Киевской», удостоєної премії імені Д. З. Мануїльського. У науковий обіг введено комплекс цінних джерел, які можна порівняти з новгородськими берестяними грамотами.

Досліджувалися Змійові вали Середнього Подніпров'я — довгі земляні оборонні споруди (М. П. Кучера). Одержані дані не підтверджують запропоноване А. С. Бугаєм датування їх другою половиною I тисячоліття до н. е. — початком I тисячоліття. Досліджені Змійові вали можна впевнено датувати X—XI ст. Вали споруджувалися, можливо, під час правління київського князя Володимира для захисту Києва і південних кордонів Русі від степових кочівників.

Значна увага приділялася активізації теоретичних і методологічних досліджень, особливо методології дослідження масових археологічних джерел — поховальних пам'яток. У Інституті археології АН УРСР створено відділ теорії і методики археологічних досліджень, який займається розробкою методів дослідження масового археологічного матеріалу із застосуванням електроннообчислюваних машин. Від-

ділом підготовлено збірники «Теория и методика археологических исследований», «Методологические и методические вопросы археологии» (відповідальний редактор В. Ф. Генінг) і монографію В. Ф. Генінга «Очерки по истории советской археологии».

Серед найважливіших проблем розвитку науки на XXV з'їзді КПРС було висунуто такі, як проблема ефективності наукових досліджень, проблема посилення взаємозв'язку суспільних, природничих і технічних наук. Можливості широкої взаємодії археології з природни-



Рис. 8. Серезка золота. IV ст. до н. е. Розкопки кургану Огуз поблизу с. Нижні Серогози Херсонської області (Ю. В. Болтрик).



Рис. 9. Сокира бронзова. IV ст. до н. е. Розкопки поблизу с. Львово Херсонської області (А. І. Кубишев).

чими і технічними науками обумовлюються передусім самою природою археологічних джерел. Кожна археологічна знахідка — це опредмечений згусток людської праці, думок, творчості, відрізок історії народу, працею якого його створено. Завдання археолога полягає в тому, щоб від кожної археологічної пам'ятки отримати максимум історичної інформації.

Для наукового вирішення історичних проблем археології в наш час широко використовують різноманітні методи природничих і технічних наук, таких, як фізика, хімія, математика, ботаніка, зоологія, біологія, геологія та ін.

В Інституті археології здійснюються дослідження з стародавньої історії чорної металургії, палеоботаніки, палеозоології, дендрохронології.

Для вивчення історії виробничих сил епохи палеоліту і неоліту широкого використання набув трасологічний метод, який дає можливість визначити конкретне функціональне призначення крем'яних і кам'яних знарядь. Разом з Інститутом геохімії і фізики мінералів АН УРСР здійснюється датування археологічних матеріалів за методом C^{14} , а з Інститутом геофізики АН УРСР — за геомагнітним методом. За допомогою Інституту кібернетики АН УРСР розробляються програми обробки масового археологічного матеріалу на електронних обчислювальних машинах.

Одним з найважливіших наукових завдань археологів України є охоронні археологічні дослідження в зонах новобудов республіки. Об-

сяг цих досліджень у Х п'ятиріччі значно зріс. Археологічні експедиції працювали в зонах спорудження меліоративних систем, каналів, водосховищ у Ворошиловградській (І. О. Післарій, С. Н. Братченко), Дніпропетровській, Запорізькій (В. В. Отрощенко), Херсонській (А. І. Кубишев, Г. Л. Євдокимов), Миколаївській (О. Г. Шапошникова), Одеській (О. В. Гудкова, Л. В. Суботін, І. І. Черняков) і Кримській (О. І. Домбровський) та інших областях. У результаті досліджень в зонах новобудов отримано масовий археологічний матеріал, який дозволяє простежити історичний процес, що відбувався в степовій зоні УРСР від епохи енеоліту до пізнього середньовіччя. Результати охоронних археологічних досліджень у зонах новобудов у вигляді наукових звітів вміщено в збірниках «Вильнянские курганы в Днепропетровском Надпорожье» (відповідальний редактор Д. Я. Телегін), «Курганы южной Херсоищины» (відповідальний редактор Є. В. Черненко), «Древности Поингуля» (відповідальний редактор О. Г. Шапошникова), «Курганы юга Днепропетровщины» (відповідальний редактор М. М. Череди́ченко), «Курганные могильники Рясные Могилы и Кочаки» (відповідальний редактор В. І. Бідзіля), «Археологические памятники Поингуля» (відповідальний редактор О. Г. Шапошникова), «Курганы на Южном Буге» (відповідальний редактор В. Ф. Генінг) і в монографії А. Л. Нечитайло «Суворовский курганный могильник».

На основі матеріалів, отриманих в результаті археологічних розкопок в зонах новобудов республіки, проведено дослідження з палеоантропології давнього населення від епохи неоліту до пізнього середньовіччя, тобто протягом майже чотирьох тисячоліть. Проведено дослідження з одонтології, дерматогліфіки і гематології східнослов'янських та інших народів СРСР. Ці дослідження мають істотне значення для критики расистських концепцій етнічної історії. Результати досліджень опубліковано в збірнику «Палеоантропологічні матеріали із могильників України» (відповідальний редактор Є. І. Данилова) і в монографіях Р. А. Старовойтової «Етнічна геогеографія Української РСР» та Є. І. Данилової «Еволюція руки».

У Х п'ятиріччі Інститутом археології АН УРСР видано 26 монографій і 46 збірників загальним обсягом 895 друкованих аркушів. Опубліковано 917 наукових і науково-інформаційних статей. Крім зазначених видань Інституту археології АН УРСР вийшла в світ колективна фундаментальна праця — перша книга першого тому (відповідальний редактор І. І. Артеменко) восьмитомної «Історії Української РСР», в якій вперше у вітчизняній історіографії на основі найновіших археологічних досліджень і наявних писемних джерел послідовно висвітлено історію Української РСР з найдавніших часів до середини XIII ст. У 1980 р. ця колективна праця — восьмитомна «Історія Української РСР» удостоєна Державної премії Української РСР у галузі науки і техніки.

У 1977 р. колективній фундаментальній праці — тритомній «Археології Української РСР» (відповідальний редактор С. М. Бібіков) присуджено Державну премію Української РСР в галузі науки і техніки.

Підготовлено до друку перший том (відповідальний редактор І. І. Артеменко) десятитомної «Истории Украинской ССР» і перший том (відповідальний редактор І. І. Артеменко) тритомної «Истории Киева» (разом з Інститутом історії АН УРСР).

Археологи України велику увагу приділяли також популяризації археологічної науки. За роки Х п'ятиріччі співробітниками Інституту археології АН УРСР опубліковано 18 науково-популярних брошур і 103 статті в газетах і журналах, прочитано 2316 лекцій, відбулося 88 виступів по радіо і 51 — по телебаченню.

Координуючим центром у республіці з питань археології є Інститут археології АН УРСР, наукова рада з проблеми «Археологічні

дослідження на території УРСР» (голова І. І. Артеменко). У Х п'ятирічці Рада координувала розробку 48 тем наукових установ, підготовку докторських і кандидатських дисертацій, щорічно проводила курси підвищення кваліфікації з археології, координувала і контролювала проведення експедиційних досліджень. Здійснено аналіз стану розробки проблеми і намічено перспективи археологічних досліджень у республіці. Результати аналізу надруковано у щоквартальнику «Археологія», № 26 і в журналі «Советская археология», № 4 за 1977 р. (статті І. І. Артеменка). За участю наукової ради проведено дві міжнародні і п'ять республіканських конференцій. Рада приймала участь також у підготовці і проведенні трьох всесоюзних конференцій. Археологічні дослідження в Українській РСР проводяться у тісному контакті з Інститутом археології АН СРСР. Археологи України беруть участь у підготовці до видання 20-томної «Археологической ССРСР», а також «Свода археологических источников ССРСР».

Зараз археологічні дослідження в республіці проводять 230 спеціалістів, у тому числі 20 докторів і 84 кандидати наук. Із них в Інституті археології АН УРСР працює 130 наукових співробітників, серед яких два члени-кореспонденти АН УРСР, 13 докторів і 58 кандидатів наук.

У Х п'ятирічці значна увага приділялась підготовці кадрів високої кваліфікації. Захищено п'ять докторських і 19 кандидатських дисертацій. Із них чотири докторських і 18 кандидатських дисертацій захищено співробітниками Інституту археології АН УРСР, докторська дисертація захищена викладачем Кам'янець-Подільського педінституту і кандидатська дисертація — викладачем Криворізького педінституту.

* * *

XXVI з'їзд КПРС приділив велику увагу дальшому розвитку радянської науки, «умови, в яких народне господарство буде розвиватись в 80-ті роки, роблять ще більш необхідним прискорення науково-технічного прогресу...»

Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року ставлять за мету підвищення ефективності наукових досліджень, значне скорочення строків впровадження досягнень науки і техніки, поглиблення їх зв'язку з виробництвом. Намічена широка програма фундаментальних і прикладних досліджень в галузі суспільних, природничих і технічних наук, вона охоплює магістральні напрями суспільствознавства, глибини мікросвіту і далечини космосу.

Партія закликає раціонально використовувати виділені для науки кошти, сконцентрувати їх на пріоритетних напрямках, краще координувати науковий пошук. Рішення з'їзду намічають покращення організації всієї системи наукових досліджень. Необхідно оперативно змінювати напрями досліджень і розробок, організаційну структуру наукових закладів згідно з вимогами науково-технічної революції, удосконалювати підготовку, підвищувати кваліфікацію і атестацію кадрів науки.

Перед суспільними науками стоять важливі завдання — проведення комплексних досліджень сучасних процесів розвитку суспільства, а також закономірностей розвитку природи і суспільства для наукового керівництва соціалістичним господарством і здійснення завдань комуністичного будівництва.

Рішення XXVI з'їзду КПРС відкривають нові перспективи і перед археологічною наукою. Для успішного виконання поставлених завдань, подальшого розвитку археологічної науки в республіці, підвищення ефективності наукових досліджень необхідно звернути особливу увагу

на концентрацію наукових сил і коштів для вивчення актуальних проблем науки, створення фундаментальних наукових праць.

На особливу увагу заслуговують історичні узагальнення в археологічних дослідженнях, розробка методологічних проблем археологічної науки, теорії і методики археологічних досліджень, питань соціально-економічного розвитку давнього населення на сучасній території Української РСР. Необхідно також вивчати перехідні етапи від однієї формації до іншої, динаміку історичного розвитку.

Ми ще мало займаємося історією виникнення і розвитку відтворюючих форм господарства — землеробства і скотарства, історією ремесел, обміну і торгівлі. Необхідно підготувати та видати узагальнюючі праці з цих проблем від найдавніших часів до пізнього середньовіччя.

Однією з найскладніших, але дуже важливих проблем є проблема етногенезу. Вивчення цієї проблеми потребує координації зусиль археологів, антропологів і лінгвістів, тому що самостійно вирішити її ані археологи, ані антропологи, ані лінгвісти не зможуть. На особливу увагу заслуговують проблеми етногенезу слов'ян, історії і культури Київської Русі. Дуже важлива також проблема походження міст, її треба ставити і вирішувати як загальну історичну проблему.

Слід більше уваги приділяти вивченню ідеології первісного суспільства, питанню введення і поширення християнства на Русі. Вимагає уваги також і тема, присвячена історії археологічної науки в Українській РСР.

Одним з найважливіших завдань археологів республіки є боротьба з буржуазною ідеологією. Це непримиренна класова боротьба, в ній не може бути компромісів. Необхідно викривати буржуазну ідеологію, її реакційний характер, давати своєчасну відсіч ідеологічним нападам наших супротивників. Помилковим і реакційним теоріям буржуазних вчених ми повинні протиставити об'єктивне марксистське тлумачення історичних процесів, впроваджувати марксистсько-ленінську історичну концепцію. Необхідно слідкувати за закордонною науковою літературою, враховувати і її плюси і мінуси, вести серйозне змагання зі світовою археологічною наукою.

Перед археологами республіки стоїть велике і відповідальне завдання — створити багатотомну «Стародавню історію Української РСР». Нам необхідно висвітлити стародавню історію Української РСР з позицій марксистсько-ленінського вчення про закономірності розвитку людського суспільства.

В археологічному джерелознавстві особливе значення мають широкі узагальнення, аналіз джерел. Значною мірою це завдання вирішене з виданням тритомної «Археології Української РСР». У XI п'ятиріччі буде підготовлено до друку доповнене і перероблене видання цієї праці (російською і українською мовами) з урахуванням останніх результатів археологічних досліджень у республіці.

У зв'язку з рішенням про підготовку «Свода пам'яток історії та культури СРСР» археологам України необхідно буде здійснити велику роботу по обслідуванню всіх археологічних пам'яток і підготувати до друку розділи відповідних томів «Свода» по областях республіки.

Зараз Інститут археології АН УРСР готує випуски «Свода археологічних джерелознавчих СРСР» по культурам бронзового віку України. Ця форма джерелознавчого узагальнення дуже важлива як основа для широких історичних підсумків. У найближчі роки підготовка випусків «Свода» по культурах всіх епох повинна стати однією з найважливіших завдань археологічного джерелознавства республіки. Надзвичайно важлива при цьому розробка добре обґрунтованих датувальних археологічних пам'яток і культур всіх епох, їх хронологія і періодизація. Необхідні

також великі синхроністичні таблиці та карти синхронних культур різних епох, але не у вигляді ареалів, а по пам'ятках. Це буде об'єктивним відображенням археологічних джерел, що дозволить виявити недосліджені райони і вирішити ряд важливих історичних питань.

Одним з найважливіших завдань археологів республіки й на XI п'ятирічку застаються охоронні археологічні дослідження в зонах новобудов Української РСР.

Основними напрямками економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 рр. і на період до 1990 року намічена широка програма будівництва нових промислових підприємств, атомних електростанцій, каналів, водосховищ і великих меліоративних систем, що мають народногосподарське значення.

У зонах новобудов зосереджена велика кількість цінних для науки археологічних пам'яток, які в процесі будівельних робіт можуть бути зруйновані або затоплені. Наше завдання — у відповідності із законами СРСР і Української РСР про охорону і використання пам'яток історії та культури організувати більш ефективну і планову роботу по обліку і охоронним дослідженням всіх археологічних пам'яток, що попадають в зону новобудов. Основний обсяг охоронних археологічних досліджень у зонах новобудов виконує Інститут археології АН УРСР. Крім того, значні за обсягом дослідження провадять відділ археології Інституту суспільних наук АН УРСР, Дніпропетровський і Донецький університети, невеликі дослідження — Київський та Ужгородський університети. Найближчим завданням археологів вузів та музеїв України є організація і проведення самостійних охоронних археологічних експедицій в зонах новобудов республіки.

Для успішного виконання поставлених завдань, підвищення ефективності наукових досліджень, необхідно створювати комплексні наукові колективи, у яких на час вивчення проблеми об'єднуються б найбільш компетентні спеціалісти. Велике значення при цьому має координація археологічних досліджень Інституту археології АН УРСР з Інститутом археології АН СРСР, з відповідними установами Академії наук Білоруської РСР і Молдавської РСР, залучення для дослідження найважливіших проблем археологічної науки всіх археологів республіки.

Важливе значення має розвиток наших наукових зв'язків з соціалістичними країнами і спільні дослідження найважливіших проблем стародавньої історії Європи.

Подальший успішний розвиток археологічної науки в республіці залежить від стану кадрів, особливо кадрів високої кваліфікації з таких спеціальностей, як палеоліт, неоліт, слов'янська і давньоруська археологія. Серед викладачів університетів республіки зараз немає жодного доктора історичних наук з фаху «слов'янська і давньоруська археологія». Необхідно звернути увагу на підготовку кадрів високої кваліфікації зі згаданих спеціальностей. Потребує також значного поліпшення підготовка кадрів археологів у вузах республіки.

Розробка ряду з зазначених вище проблем і великих тем має бути розрахована на тривалий строк, тому необхідно уточнити план наукових археологічних досліджень у республіці на 1981—1985 рр. і перспективний план на наступні роки. Успішний розвиток археологічної науки в республіці залежить передусім від натхненної творчої праці всього колективу археологів України.

Разом з усім радянським народом археологи Української РСР, натхненні історичними рішеннями XXVI з'їзду КПРС, будуть і надалі вносити свій вклад у розвиток радянської науки, віддадуть всі свої знання і енергію боротьбі за перемогу комунізму.

И. И. АРТЕМЕНКО

Итоги и перспективы развития археологической науки на Украине

Резюме

Статья посвящена подведению итогов археологических исследований в Украинской ССР в годы X пятилетки. Дан анализ развития основных направлений археологической науки, издательской деятельности Института археологии АН УССР.

Намечены основные задачи развития археологической науки в XI пятилетке и на ближайшее будущее.

В. М. ГЛАДИЛІН

Дослідження палеоліту на Україні та їх перспективи

Протягом 1976—1980 рр. на території Української РСР відкрито й досліджено нові палеолітичні пам'ятки, продовжувалось вивчення виявлених раніше поселень, розроблялись важливі методичні, методологічні та історико-теоретичні проблеми палеолітичної науки, вийшли з друку узагальнюючі монографії й зведення з палеоліту окремих регіонів.

Вперше на Україні виявлено ашельські комплекси в стратиграфічному заляганні. До недавнього часу джерелознавча база з цього періоду в республіці та й у межах Європейської частини СРСР в цілому була неадекватною. Нечисленні домустьєрські пам'ятки були репрезентовані тут перевідкладеними поодиножними знахідками або, за винятком також перевідкладених матеріалів Житомирського місцезнаходження, кількісно невеликими зібраннями, позбавленими геологічного обґрунтування. Ці матеріали засвідчували лише сам факт відносно раннього освоєння людною територією України, але були непридатні для більш розгорнутих і ґрунтовних заключень. Звідси — уривчастий, збіднілий характер відтворюваної картини раних етапів розвитку людського суспільства в південній половині Східної Європи. Довгий час залишався нерозробленим питання стратиграфії і періодизації ашелю на цій території, еволюції й локальних проявів місцевих домустьєрських кам'яних індустрій, господарства й побуту найдавніших мешканців краю. Багато в чому уможлидним й гаданми були розробки проблеми часу та напрямків первісного розселення людей на Руській рівнині. Повисало у повітрі й важливе питання про генетичну підоснову місцевих мустьєрських індустрій, загальні закономірності і локальні особливості переходу від ашельської та мустьєрської епохи в Східній Європі.

І зараз ще ці проблеми далекі від розв'язання. Втім, завдяки новим відкриттям стало можливим більш конкретно й на більш міцній фактологічній основі підійти до відтворення картини початкової пори становлення людського суспільства на Україні й прилеглих територіях.

Нещодавно багаторічні інтенсивні пошукові роботи Закарпатської палеолітичної експедиції Археологічного музею АН УРСР увінчалися відкриттям унікальної пам'ятки стародавньої історії — багаточарового палеолітичного місцезнаходження Королеве Виноградівського райо-

¹ Гладилін В. Н., Солдатенко Л. В., Моця А. П. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО, 1974 г. М., 1975; Гладилін В. Н. Итоги пятилетних исследований Закарпатской палеолитической экспедиции.— В кн.: Новейшие открытия советских археологов. Тезисы докладов конференции, посвященной 250-летию АН СССР. Киев, 1975; Гладилін В. Н., Моця А. П., Солдатенко Л. В., Ткаченко В. И. Закарпатская